

Hedningen från Strömmen

- om en vanlig grav i Uppland

Torbjörn Holback

The Pagan from Strömmen – An unusual burial in Uppland, Sweden. Rescue excavations at the archaeological site of Strömmen, near Gåvsta in the parish of Rasbo, Uppland revealed a site established during the later parts of the 5th century B.C. The site was interpreted as a small scale ritual center due to the combination of archaeological features as rock carvings, constructions made of and containing fire-cracked stones, stone wall-lines and two graves.

The graves were not visible prior to the excavation and presented themselves as flat stone settings, with a central construction made of scattered stones and containing burnt bones.

One of the graves was interpreted as a part of the ritual center. The second grave showed many characteristics with late Iron Age burials, but nevertheless, stood out as an unusual singularity in many ways as it was carbon dated to 1290–1410 AD and finally interpreted as a funeral pyre made in the eastern Baltic tradition.

Inledning

Eldsflammorna stiger högt mot den uppländska kvällshimlen och skenet från gravbålet spelar över ansiktet på de som har samlats för att sända iväg sin avlidne frände på den sista resan.

Tidigare under dagen hade den döde förts över åkermarken, över till den lilla udden ute på åkerholmen, lagts på gravbålets timmerbädd tillsammans med sina ägodelar och sin häst. Ett frikostigt matförråd ställdes invid kroppen varef-

ter de sista skikten med grenar och ved lades på plats. Nu dröjde det inte länge förrän facklorna bars fram till bålet och så satte man fyr på den fina tändveden i bålet bas. Snart var bålet var helt övertänt och så kunde den avlidne påbörja sin resa in i livet efter detta.

Ett mumlande och mässande hörs bland de församlade och här och där hör man det svaga, knäppande ljudet av rosenkransarnas pärlor som fingras mot varandra, kontrapunkterat av kyrkklockan i fjärran som kallar till vesper.

Bakgrund

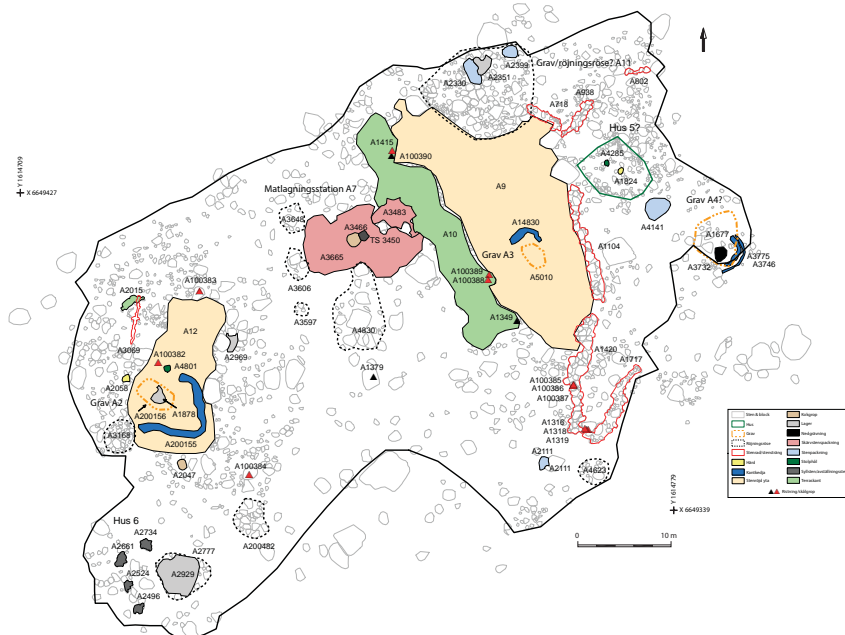
Inför den kommande utbyggnaden av väg 288 undersökte dåvarande UV Mitt Uppsala en höjdrygg belägen på en plats kallad Strömmen, ungefär en kilometer öster om Gåvsta, Rasbo sn.

På dess västra ände fanns en miljö etablerad under yngre bronsålder– äldre järnålder som bestod av olika anläggningstyper med skärvsten, stensträngar och block med skålgropar och ristade rännor (fig. 1). I samband med undersökningen av dessa lämningar påträffades även två flacka brandgravar. Den ena av gravarna bekräftade bilden av en sammanhållen plats med en tydlig rituellt funktion medan den andra

visade sig vara en svårare nöt att knäcka.

Den ena brandgraven var placerad i omedelbar närhet till ett krönläge, inom ett område inhägnat av stensträngar och block med skålgropar. Graven hade en fragmentarisk, rund kantkedja samt en mindre centralpackning och innehöll förhistorisk keramik, remdetaljer i kopparlegering samt ett fåtal brända ben. Denna grav kompletterade och bekräftade bilden av ett rituellt komplex från perioden yngre bronsålder–föromersk järnålder.

Den andra brandgraven, A2, var placerad väster om den förstnämnda, på en flack, lägre liggande moränrygg. Även denna hade en fragmentarisk kantkedja, men var mer

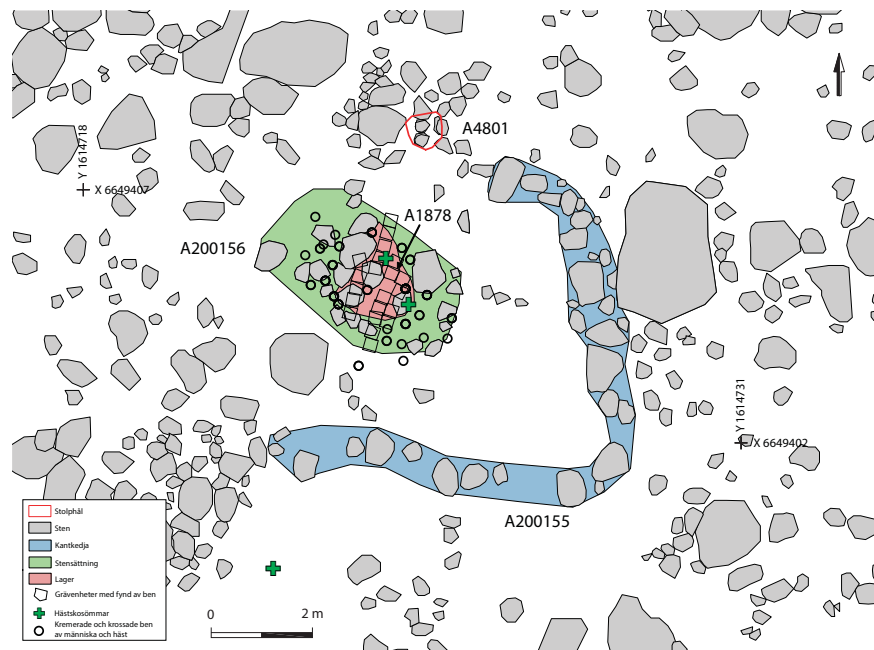
Figur 1. Plan över undersökningsområdet Strömmen. Grav A2 återfinns i kartans västra del. Bilden hämtad från Larsson 2014, s. 323.

fyrkantig. Den hade även ett distinkt 4×2,5 meter stort brandlager, som draperade över den 3,7×2,4 meter stora firsidiga stensättningen (fig. 2).

Brandlagret visade redan under avtorvningen på en riklig förekomst av brända ben varför osteolog Carina Olsson fick uppdraget att undersöka det. Brandlagret delades upp i ett rutnät med 0,25×0,25 meter stora rutor, för att på så sätt kunna göra en spridningsanalys av benen. Vad som även tidigt kunde noteras var att fragmenteringsgraden var mycket hög, något som omöjliggjorde artbestämningen i fält. Jorden från respektive ruta lades i påsar och sållades inomhus. Sammanlagt tillvaratogs ca 19 800 benfragment

från bl.a. människa, häst och nötboskap med en sammanlagd vikt på drygt 2 kilo. Utöver de brända benen påträffades även en nitbricka av järn samt två hästskosömmar.

Fram till de två sistnämnda fynden påträffades tydde kontexten både vad gäller gravens morfologi samt innehållet i brandlagret på att A2 var en brandgrav från mellersta–yngre järnåldern, med betoning på perioden sen folkvandringstid–vikingatid. Fyndet av de två hästskosömmarna gjorde att vi kom att ifrågasätta den tolkningen. Tre prover på brända ben av både människa och häst skickades in för ¹⁴C-datering vid två tillfällen. Dateringen för samtliga tre prover blev densamma: 1290-1410 (kal 2σ).

Figur 2. Plan över grav A2. Bilden hämtad från Larsson 2014, s. 328.

... och hur förklarar vi det här..?

Dateringen av graven till tidsintervallet 1300-1400 väckte ett antal intressanta frågor. Brandgravskicket borde inte ha använts under denna tid och det faktum att en häst figurerar i graven gör tolkningen mycket motsägelsefull. På grund av detta kom flera olika förklaringsalternativ att presenteras.

Den **första hypotesen** var att det rörde sig om ett mord, där man försökt dölja spåren genom att bränna både offret och hästen. Hypotesen är dock mindre trolig. Anledningen är placeringen av bålplatsen och de kraftigt fragmenterade benen. Om man vill dölja en kropp är det mer troligt att man gräver ned den än att man först bränner den synligt på en höjd och därefter tar sig tid att krossa de brända benen. Och varför döda även hästen? Den, om något, borde ha haft ett högt värde ekonomiskt.

Hypotes nummer 2 var att det rörde sig om spåren efter en avrättning, möjligen föranledd av ett allvarligt brott som exempelvis tidelag eller häxeri. Att kroppen kremeras och benen därefter finfördelas kan vara ett medel att straffa en brottsling, inte bara i detta liv, men även i det nästa (Kaliff 1997, s. 85ff). Jordbegravningarna under kristen tid baserades på idén att kroppen skulle ligga hel i marken i väntan på den yttersta dagen, då de döda skulle

resa sig ur sina gravar och dömas för sina gärningar under jordelivet (Bazaraité & Heitor 2013, s. 318). Att bränna en brottsling och krossa benen efteråt omöjliggör detta och därmed döms individen även i evighet.

Ett problem med denna hypotes är att det i rättspraxis under medeltiden var väsentligt vanligare att de straff som utdelades bestod i bötesstraff av olika belopp, vilka var noga reglerade i landskapslagarna. Endast i sällsynta fall dömdes en anklagad till döden och då framför allt till hängning eller halshuggning eller mer sällan till bränning (Sörman 1994, s. 19). Möjligen skulle en dom för tidelag kunna ha lett till att man avrättade både mannen och hästen, men knappast till att man sedan har bränt båda kropparna och krossat de brända benen i millimeterstora fragment.

Närvaron av hästben i en medeltida grav är en lika stor sällsynthet som det faktum att en människa har kremerats vid denna tid, och den är därför svår att förklara. En levande häst var i de flesta fall ett värdefullt och värdeladdat djur, oavsett om det gällde en stridhäst eller en draghäst. Vål död omgavs hästen dock med ett antal olika tabun, varför hanteringen av en död häst reserverades för rackare och bödlar, det vill säga de som redan var marginaliserade i samhället (Sörman 1994, s. 27).

Placeringen av graven relativt långt från närmaste bebyggelse, skulle kunna tolkas som att Strömmen kan ha fungerat som den lokala

galgbacken under en tid, men det finns inga skriftliga uppgifter som kan bekräfta detta och inga som helst spår av någon övrig verksamhet som kan kopplas till en galgbacke.

Den **tredje hypotesen** var att det kan röra sig om en form av gränsmarkering som förstärkts med hjälp av deponeringen av brända människo- och hästben. I samband med två undersökningar av gravar under senare tid, belägna på i landskapet väl synliga platser, har man påträffat ben från människa som vid ¹⁴C-datering visat sig vara yngre än gravarnas anläggnings- och brukningsfaser.

Båda fornlämningarna, Sättertorp i Strängnäs socken och Lilla Sylta i Fresta socken, har bestått av rösen i krönläge. De aktuella benen har i båda fallen påträffats ytligt och utgjorts av kraniefragment som daterats till vikingatid (Appelgren 2011, s. 13ff; Victor m.fl. 2005, s. 20ff). De skulle möjligen kunna utgöra sekundärbegravningar, men i rapporten från undersökningen vid Sättertorp argumenteras för att detta likväl skulle kunna röra sig om en gränsmarkering.

I Sättertorpproporten påtalar Katarina Appelgren att: "I landskapslagarna finns en formulering som kan antyda att det finns en relation mellan gräns och grav." (2011, s. 18). I Upplandslagens Vidboabalk beskrivs regelverket kring gränsmarkeringar (Vidboabalken, artonde flocken, "Om rå och rör och råbrott").

Där stipuleras bland annat att: "...ben och sten må rå kallas" (Ohlmarks 1976, s. 65). I Västmannalagens Byggningsabalk, artonde flocken kan man läsa: "Stake och sten och ben med må rå kallas" samt "Ben och sten må rå kallas." (Ohlmarks 1976, s. 207). Kombinationen sten och ben hade i båda den ovan nämnda landskapslagarna en högre validitet än vad endast en gränssten hade: "...en sten gives icke vitsord" (Ohlmarks, s. 65, s. 207).

Senare, under 1600-talet, finns liknande uppgifter om hur träkol, mynt eller ben kunde läggas under en gränsmarkering för att betona dess funktion. När det gäller vår aktuella grav finns naturligtvis möjligheten att den skulle kunna vara en gränsmarkering, men det finns inga uppgifter om historiska gränser som stämmer överens med dess läge i landskapet. Dessutom är mängden ben i graven att betrakta som överdriven i jämförelsen med de enstaka kraniefragment som framkom i de tidigare nämnda exemplen från Sättertorp och Lilla Sylta.

Den **fjärde hypotesen** var att det rör sig om spåren efter ett främmande gravskick. En person från en plats med en annorlunda begravningstradition kan ha kommit till Rasbo och hastigt avlidit. Intressant nog finns det detaljerade uppgifter om att brandgravskicket levde kvar bland annat på ön Ösel utanför Estland samt i Lettland under 1200-talet (Mägi 2004, s. 17; Zarina 2010, s. 56ff; Heapost 2006, s. 109ff).

I sin artikel från 2010, skriver Gunita Zarina (2010, s. 65), att även om antalet kremeringar på gravfältet vid Salaspils Laukskola minskar under 1100- och 1200-talet, så förblir andelen män i det kremerade materialet hög. Detta är, enligt Zarina, en etniskt betonad statusmarkering. Spåren efter en skodd häst i materialet från graven vid Strömmen pekar även de på att det är en person ur de högre samhällsskikten som har begravts vid Strömmen.

Likbränning i Baltikum under medeltiden

Karlis Straubergs publicerade 1949 sitt verk ”Lettisk folketro om de döda”. En stor del av underlaget till verket utgjordes av folkvisor nedtecknade 1582. Visorna i sig hade troligtvis tillkommit under 1200–1500-talet, men kunde möjligen vara äldre.

Straubergs skriver att i den lettiska folktron uppfattas likbränningen som en av tre fullgoda begravnings-sätt: jordbegravning, gravläggning i stockkista samt likbränning (1949, s. 29). Likbränningen förefaller inte heller ha varit begränsad till Lettland, utan förekom även i Preussen, Estland och Litauen. Denna sed tycks intressant nog ha varit i bruk långt in på 1300-talet. Detta kan utläsas i de förbud mot seden som utfärdades av bl.a. den Tyska orden 1249, i påvliga förbud från 1324 och 1336 mot likbränning i lettiska kloster, samt i uppteckningar från 1230 som beskriver letternas be-

gravningsseder. En not från 1326 beskriver att preussarna trodde att de efter likbränningen skulle återuppstå och att de då behövde de ting de hade haft i jordelivet, varför dessa brändes tillsammans med sin ägare (Straubergs 1949, s. 33ff).

Likbränningen får här mer prägnen av en rite de passage där den döde genom förbränningen i elden återföds i efterlivet tillsammans med de föremål som brukats i jordelivet. Förutom får, oxar och andra djur kunde även hästar med utrustning läggas på gravbålet som gåvor till den döde (Straubergs 1949, s. 33). I fallet med hästar som gravbålgåvor finns två tämligen sena noteringar från 1377 och 1382 gällande begravingarna av två litauiska furstar som förutom kläder, vapen och jakthundar även fick upp till 18 hästar med sig på gravbålet (Straubergs 1949, s. 37).

Förekomsten av brända ben från häst och människa i graven blir i ljuset av detta inte något avvikande, utan stämmer väl in med dessa seder och bruk. Vi kan med andra ord tänka oss att den gravlagde individen vid Strömmen kan ha varit en person av baltiskt ursprung som avlidit i Rasbo och begravts enligt seden hemifrån. Det också är rimligt att anta att de personer som ombesörjde begravningsritualen i detalj vetat hur denna handling skulle utföras, vilket även placerar själva begravningsföljet såsom varandes av baltiskt ursprung, kanske släkt eller på annat sätt nära den döde.

Eftersom det rörde sig om en utsocknes individ kan inte motviljan att tillmötesgå en sådan önskan ha varit alltför stor.

Under 1200- och 1300-talet grundades städer i de tre baltiska länderna, exempelvis Reval 1232, Riga 1201 och Vilnius 1323, och dessa kom att ingå i Hansans intressesfär kring Östersjön. Det är inte osannolikt att en resande köpman från Baltikum avlidit i Rasbobygden under 1300-talet. I enlighet med den baltiska traditionen skulle bränningen av den döde ske snabbt, varför man kanske gjorde det på den lilla och något avsidet belägna moränudden vid Strömmen. Benens fragmenteringsgrad skulle kunna tyda på att de kompakterats inför en eventuell transport hem. Det som blev kvar vid Strömmen kan vara det som var för litet för att plockas med, vilket kan förklara varför inte alla delar från människan och hästen påträffades. Lämningarna representerar i så fall inte en grav utan endast bålplatsen.

Det som styrker tolkningen att det rör sig om lämningarna efter ett gravbål, och kanske en gravläggning, är omsorgen kring detaljerna runt kremeringen: noggrannheten i samband med krossningen av benen, att gravbålet troligtvis rensats från föremål som inte skulle begravas (exempelvis hästskor, hästskosöm m.m.), samt att benen lagts på en stenpackning. Allt detta är talande och ligger helt i linje med det baltiska förfaringsättet. Samma omsorg hade knappast lagts på en mördad eller avrättad individ.

Lokalt och regionalt - sockenbor och utsocknes

Vi har i jakten på svar sökt förklaringar hos den lokala befolkningen och deras olika handlingar i allt från mord via avrättningar till gränsmarkeringar. Samtliga av dessa hypoteser hade kunnat vara korrekta om inte detaljer i dem hade varit avvikande från vad som tidigare är känt. Genom att förklara materialet med att det är en baltisk begravningsritual har vi kunnat täppa till de flesta luckorna i argumentationen, vad gäller den kronologiska aspekten, begravningsförfarandet samt frågorna kring varför det inte fanns mer benmaterial än vad det gjorde.

En fråga som ännu kvarstår är hur likbålet kan ha uppfattats av Rasborna. Hur förhöll sig kyrkan till denna begravningsritual? Platsen för likbålet placerar den omkring en kilometer från den då i det närmaste nybyggda kyrkan. Ritualen bör ha stuckit i ögonen på fromma församlingsbor, ja, nästan uppfattats som ett hån av den kristna kyrkan...

När det gäller kremeringen av "Rasbo-hedningen" så bör vi ställa oss frågan om denna hantering av den döde verkligen var så kontroversiell – den kanske inte alls var så främmande för 1300-talsmänniskan som vi tror. Under den tidiga kristna perioden i Mälardalen, så bör den gamla religionens seder och bruk ha funnits kvar i befolkningens medvetande. Detta kan ha bidragit till att det kanske inte var så stötande för Rasborna att en ut-

socknes kremerades eller begravdes enligt ett icke kristet förfaringsätt eftersom de själva var sprungna ur den traditionen, även om man själv inte praktiserade brandgravskicket längre.

Ytterligare en faktor som kan ha underlättat acceptansen för kremeringen av den döde kan ha varit att Rasbo-borna kanske inte själva deltog aktivt i denna, för dem ovanliga, hantering. Den kan i sin helhet ha skötts av den dödes följe som har vetat hur traditionen påbjöd att hanteringen av den döde skulle utföras.

Tanken att förkristna traditioner har varit kända efter kristnandet väcks av Gunnar Andersson i hans licentiatavhandling från 2005. Han tar där upp exemplet att man placerat gravklot på tydligt kristna gravar. Där har ett bruk med förkristna drag blivit återanvänt i en kristen kontext: gravkloten har blivit uppståndelseägg (Andersson 2005, s. 131). Andersson skriver att människorna antagligen har varit förtrogna med klotens äldre innebörder men genom att välja mindre klot till de kristna gravarna har man gett dem en ny innebörd.

Även de lokala makthavarna bör ha godkänt kremeringen av den döde. En av teorierna kring den döde är att han var en hanseatisk handelsman eller någon annan viktig person som hade kontakt med den lokala adeln, eller som hade en så hög position i sitt hemland att det styrande skiktet i Rasbobygden medgav att kroppen skulle kremeras för att därefter kunna transporteras

hem. Då traditionen stipulerade att den döde skulle brännas på den plats där döden inträffade (Bazaraité & Heitor 2013, s. 318), så hade varken den avlidnes landsmän eller Rasbo-borna några valmöjligheter, utöver att möjligen själva bestämma platsen för gravbålet.

Problematisering – den arkeologiska tolkningen

Vi människor har ett medvetet eller omedvetet behov av att inordna vår värld i tydliga förklaringsmodeller – vi vill gärna se tydliga mönster. Finns de inte skapar vi dem, för att på så sätt upprätta ordning i tillvaron. Som arkeologer konkretiserar vi denna ordning genom att sätta upp en standard för hur kulturen yttrar sig inom respektive tidsperiod, och kan utifrån den tolka det som framkommer vid våra undersökningar.

I regel är detta en praktisk och tillförlitlig metod, men ibland kan denna standardbild snarare resultera antingen i en forcerad tolkning eller i ett avfärdande av det som inte inordnar sig i den förutbestämda arkeologiska världsbilden – vanligtvis genom att åberopa fel på ¹⁴C-analysen eller kontamination/ inblandning av material som inte direkt noterades vid undersökningstillfället.

När det gäller trosföreställningar blir tolkningarna ännu vanskeligare, då de förutsätter en i det närmaste hundra procentig korrekt uppfattning om hur människor förr uppfattade sig själva, och sin fysiska

och spirituella omvärld. Det säger sig självt att detta inte är möjligt, utan vi kan på sin höjd uppfatta fragment av dessa föreställningar. Dagens sekulariserade samhälle drar dessutom gärna skiljelinjer mellan den sekulära och den religiösa världen, något som inte var lika självklart förr. Då var religionen en del av vardagslivet och människornas vardagsgärningar kunde förklaras både från en praktisk såväl som från en religiös synvinkel. Att sedan även trosföreställningarna har lokala och regionala yttringar gör inte saken enklare, särskilt när en kombination av olika trosföreställningar föreligger, här exemplifierat av ett brandgravskick utövat i ett kristet (läs: katolskt) sammanhang.

Läxan som vi lärde oss av ”Hedningen från Strömmen” var att inte avskrika de svårförklarade arkeolo-

giska kontexterna för lätt, och att det är viktigt att bemöda sig om att finna en förklaring till varför de yttrar sig som de gör. Går inte kontexterna att förklara bör de ändå inte avfärdas direkt utan betraktas som tillfälligt olösta, särskilt om undersökningen har genomförts efter konstens alla regler. Det är lätt i dagens pressade uppdragsarkeologiska verklighet att ta snabba beslut och söka bekräftelse för dessa i den standardiserade bilden av förhistorien. Lyckligtvis skedde det inte i detta fall.

Torbjörn Holback är arkeolog och projektledare vid SHMM, *Arkeologerna*.
E-post: Torbjorn.Holback@arkeologerna.com

Referenser

- Andersson, G. 2005. Gravspråk som religiös strategi. Valsta och Skälby i Attundaland under vikingatid och tidig medeltid. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter Nr 61. Stockholm.
- Appelgren, K. 2011. Ett röse i Sätertorp. Riksantikvarieämbetet. UV Rapport 2011:28. Stockholm.
- Bazaraitė, E. & Heitor, T. 2013. Comparative study of christian and pagan burial constructions.
- Science – Future of Lithuania / Mokslas – Lietuvos Ateitis, Vol 5, No 3 (2013), s.316–321.
- Heapost, L. 2006. The population of the SE corner of Estonia at the end of the Iron Age and in the Middle Ages. Acta Medica Lituanica, volume 13, no.2, s.109–114.
- Kaliff, A. 1997. Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland. AUN 24. Uppsala.
- Larsson, F. (red) 2014. Skeke-gudar, människor och gjutare. Rituela komplex från yngre bronsålder och äldre järnålder samt en höjdbosättning från yngre järnålder med gjuteri-verkstad. Utbyggnad av väg 288, sträckan Jälla-Hov. UV rapport 2014:53. Uppsala.
- Mägi, M. 2004. From stone graves to churchyards. Burial traditions in the late prehistoric and early medieval island of Saaremaa. Electronic journal of Folklore Nr. 27, s.7–28.
- Ohlmarks, Å. 1976. De svenska landskapslagarna. I komplett översättning, med anmärkningar och förklaringar. Stockholm.
- Straubergs, K. 1949. Lettisk folketro om de döda. Nordiska Museets Handlingar 32. Stockholm.
- Sörman, E. 1994. Hans blodh ware öfwer honom – en studie i dödsstraffet i Sverige under 1600-talet. Slutuppsats Kulturarbetarlinjen Umeå Universitet. Umeå.
- Victor, H., Andersson, M. & Westerholm A. 2005. Kammargravar från folkvandringstid i Lilla Sylta – RAÄ 91, en gravplats använd under brons- och järnålder. Norrortsleden. UV Mitt, Dokumentation av fältarbetsfasen 2005:7. Stockholm
- Zarina, G. 2010. The social status of women in Latvia in the 7th–13th centuries, in the light of palaeodemographic data. Estonian Journal of Archaeology, 2010 No. 14, s.56–71.